

Aantalsverloop en verspreiding van de Nachtzwaluw *Caprimulgus europaeus* in Drenthe over de periode 1950-98

Willem van Manen en Roelof Speelman

De verspreiding en een reconstructie van het aantalsverloop van de Nachtzwaluw laten zien dat de soort zowel in de jaren vijftig als de jaren tachtig van de 20ste eeuw een aantalsdaling onderging. In beide gevallen ging de aantalsafname gepaard met een verkleining van het verspreidingsgebied. Het ontstaan van tijdelijk geschikt habitat in de jaren zeventig en tachtig heeft een verdere aantalsafname waarschijnlijk uitgesteld. In de jaren negentig lijkt het wat beter te gaan met de Nachtzwaluw in Drenthe.

Pas op latere leeftijd hoorden wij voor het eerst de ratel van een Nachtzwaluw. Ons geboortjaar (1965 en 1971) en de plaats waar wij opgroeiden (Vries en Assen) waren hieraan debet. Telkens wanneer wij onze actieradius uitbreidden, schoof de Nachtzwaluw mee. Pas toen wij een auto kochten, haalden we hem in. Dit jaar troffen we in de boswachterijen ten zuiden en oosten van Assen op maar liefst zeven plekken roepende Nachtzwaluwen en zat er, voor het eerst sinds 18 jaar, eenkje op het Balloërveld. Met in het achterhoofd dat het wel eens wat beter kon gaan met de soort, besloten we zoveel mogelijk waarnemingen uit archieven en publicaties op te duikelen en een reconstructie te maken van verspreiding en aantalsverloop in Drenthe.

Materiaal

Van de volgende bronnen is gebruik gemaakt: van den Brink *et al.* 1996, van Dijk 1989, van Dijk & van Os 1982, Timmerman 1989, het SOVON-archief, het WAD-archief, het Arend van Dijk-archief/geheugen en recente gegevens van Hans van Berkel, Rob Bijlsma, Herman Feenstra, Alex Hoving, Joop Kleine, Hero Moorlag, Jannes Santing, Jan van der Sleen, Wessel Spoelder, Bert Versluis, Wouter de Vlieger en Jans de Vries.

Resultaten

De verspreiding van de Nachtzwaluw in opeenvolgende perioden is weergegeven in Figuur 1, langlopende tellingen in Figuur 2, basisgegevens staan vermeld in Bijlage 1. Hierna wordt per periode een overzicht geschetst.

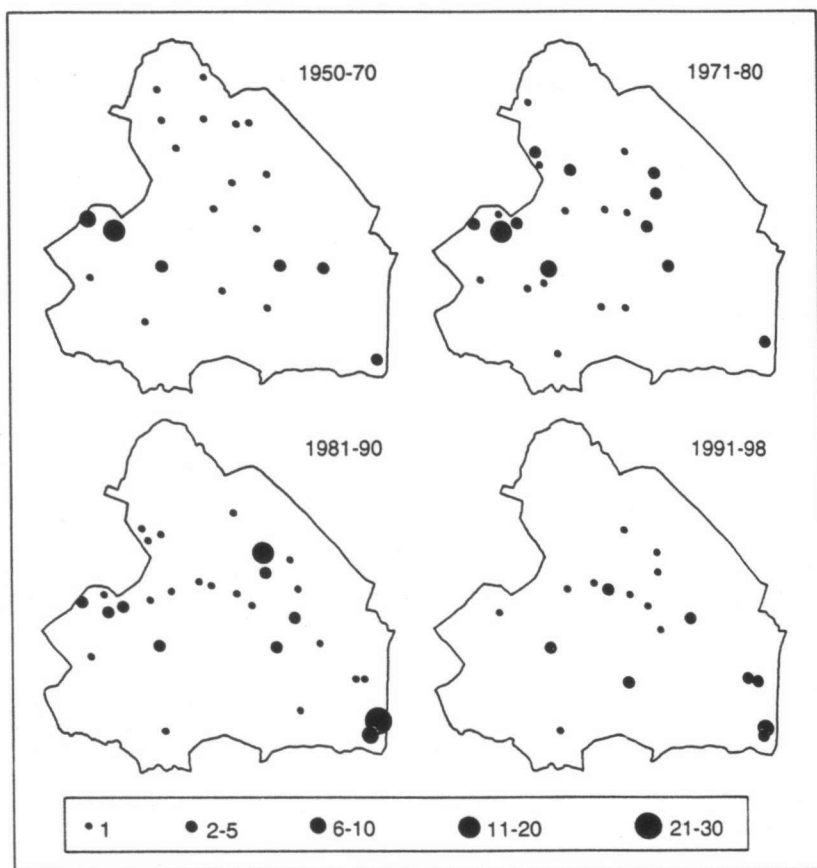
1950-70: Uit de periode voor 1970 is het materiaal fragmentarisch. In bijna alle bosrijke streken kwamen Nachtzwaluwen voor. Zelfs de bossen bij Vries en Paterswolde waren bezet, iets wat heden ten dage onvoorstelbaar is. De combinatie bos-heide, waar Nachtzwaluwen dol op zijn, was rond 1950 op veel plaatsen aanwezig. In 1970 waren veel heidefragmenten, en daarmee nachtzwaluw-habitat, opgeruimd. De verspreiding in Figuur 1 berust dan ook grotendeels op de spaarzame gegevens uit het begin van de periode. Het zwaartepunt ligt in ZW-Drenthe, maar dat komt deels doordat van de meeste andere plekken slechts de aanwezigheid van de soort is vermeld en geen aantallen zijn opgegeven.

1971-80: Noord-Drenthe was in deze periode al grotendeels verlaten. Het verlies aan habitat in dit deel van de provincie werd gecompenseerd door het ontstaan van stormvlakten in naaldbossen in de rest van de provincie ten gevolge van de stormen van 1972 en 1973. In het archief van

Staatsbosbeheer vonden we voor de boswachterijen de volgende hoeveelheid stormvlake: Gieten 150 ha, Borger 41 ha, Hooghalen 28 ha, Grolloo 137 ha, Schoonloo 285 ha, Sleenerzand 110 ha, Odoorn 350 ha, Emmen 200 ha, Gees 96 ha, Dwingeloo 153 ha en Ruinen 30 ha.

In de boswachterijen Gieten, Dwingeloo en Smilde leidde dit tot een toename van de Nachtzwaluw. In Schoonloo, Odoorn en Emmen was dit niet het geval. Hier werden halverwege de jaren zeventig niet of nauwelijks meer territoria vastgesteld dan voor de stormen, terwijl de hoeveelheid stormvlake aanzienlijk was.

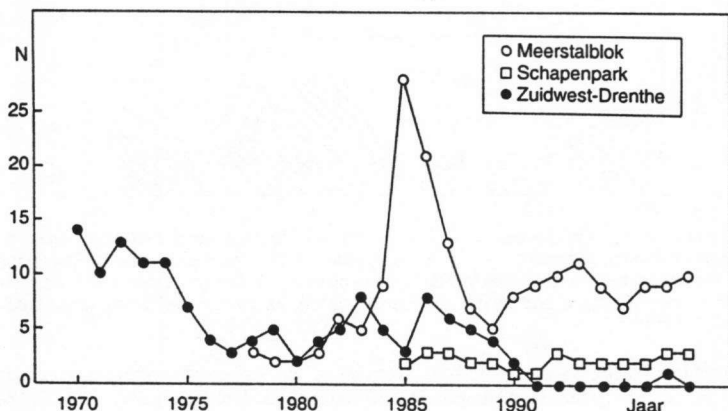
Hoewel dus in sommige boswachterijen het aantal Nachtzwaluwen toenam, zette in ZW-Drenthe een forse daling in, van 13 territoria in 1972 naar 2 in 1980 (Figuur 2). In dit gebied kwamen weinig stormvlakten voor en broedden de Nachtzwaluwen in open bossen en op heidevelden grenzend aan bos.

Figuur 1. Verspreiding van de Nachtzwaluw in Drenthe in vier periodes. Voor elke periode is per gebied het maximum aangehouden dat in één jaar werd geteld. *Maximum number of Nightjars per region in the province of Drenthe in 1950-98.*

1981-90: De stormvlakten groeiden geleidelijk dicht en waren halverwege de jaren tachtig volledig ongeschikt geworden. In de meeste boswachterijen werden in de tweede helft van de jaren tachtig geen Nachtzwaluwen meer waargenomen. Het bosbeheer onderging in deze periode bovendien een verandering, waarbij perceelsgewijze kaalslag werd vervangen door dunningsgewijze verjonging. Er ontstonden dus geen nieuwe kaalslagen, waarnaar de Nachtzwaluwen konden uitwijken.

In Boswachterij Odoorn handhaafde zich een kleine populatie Nachtzwaluwen, doordat een stormvlakte van meer dan 100 ha niet opnieuw werd ingeplant en er schapen werden ingezet om de successie af te remmen. In ZW-Drenthe leefde het aantal Nachtzwaluwen halverwege de jaren tachtig op, maar dit was van korte duur (Figuur 2). In het Bargerveen werden tot aan het begin van de jaren tachtig jaarlijks enkele paren vastgesteld. Vanwege de plannen om in dit gebied het hoogveen te herstellen, begon men grote stukken berkenbos te kappen. Hierdoor ontstonden ideale omstandigheden voor Nachtzwaluwen. Het aantal territoria steeg snel en bereikte een maximum van 28 in 1985. In de loop van dat jaar werden de afgegraven compartimenten (lees kapvlakten) onder water gezet. Dat de Nachtzwaluwen hiervan niet waren gediend, wordt weerspiegeld in de afname gedurende de volgende jaren.

Figuur 2. Aantalverloop van de Nachtzwaluw in ZW-Drenthe (Boschoord, Berkenheuvel, westelijk deel van Boswachterij Smilde, Ooster- en Westerzand), Meerstalblok en het Schapenpark in Boswachterij Odoorn. Bronnen: Arend van Dijk, Hans van Berkel en Jannes Santing/Staatsbosbeheer. *Trend of the Nighthawk in three regions in Drenthe, i.e. Meerstalblok (peat moors) in SE-Drenthe, Schapenpark (clearfelling, grazed by sheep) in E-Drenthe and SW-Drenthe (woodland and heaths).*

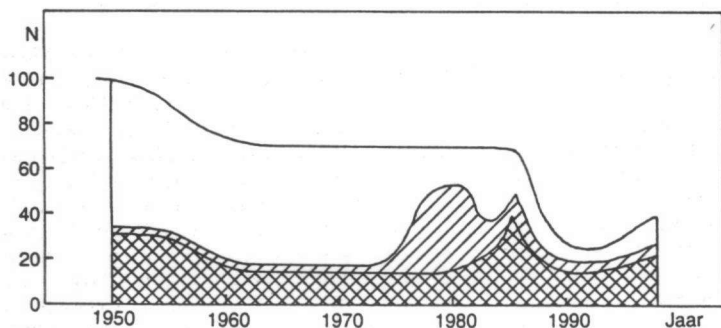
1991-98: In de meeste gebieden waar nog Nachtzwaluwen over waren, bleef het aantal stabiel of nam licht toe ten opzichte van het eind van de jaren tachtig. In de Midden- en Oost-Drentse boswachterijen, waar de soort sinds halverwege de jaren tachtig niet meer was vastgesteld, werden in de loop van de jaren negentig nieuwe broedplaatsen ontdekt. Ook werden, na jarenlange afwezigheid, opnieuw territoria vastgesteld op het Ballooërveld, bij Diependal en op het terrein van het Veenmuseum bij Barger-Oosterveld.

Op eenmalige broedgevallen in 1997 in Berkenheuvel en Boswachterij Dwingeloo na, bleef ZW-Drenthe in de jaren negentig verstoken van Nachtzwaluwen. Dit is merkwaardig, omdat rond het Wapserveld, rond het Aekingerzand en in Boswachterij Dwingeloo op grote schaal bos is gekapt voor omvorming tot heide.

Discussie

Het gereconstrueerde aantalsverloop van de Nachtzwaluw over de periode 1950-98 is weergegeven in Figuur 3. Een moeilijkheid hierbij is de snelle verschuiving van Nachtzwaluwen over de beschikbare habitats, terwijl niet alle habitats op de permanente belangstelling van vogelaars konden rekenen. In de periode vóór 1975 is het maken van een schatting nog moeilijker, omdat toen nauwelijks tellingen werden uitgevoerd. De aantalsschatting voor deze periode is dan ook sterker geënt op de verspreiding dan op de aantallen. Voor de periode 1975-95 komt onze

In Figuur 3 is de bezetting van drie hoofdhabitats zichtbaar gemaakt. Traditionele habitats zijn de open dennen- en eikenbossen met heidevelden, eerst verspreid over de provincie en later vooral in ZW-Drenthe. Met hoogveenrestanten worden Bargerveen en omgeving bedoeld.

Figuur 3. Gereconstrueerd aantalsverloop van de Nachtzwaluw in Drenthe vanaf 1950. Wit = open bos en heide (traditionele habitats), gearceerd = storm- en kapvlakten, dubbel gearceerd = hoogveenrestanten in ZO-Drenthe. *Reconstructed trend of the Nightjar in the province of Drenthe since 1950, according to habitat. White = open woodland and heaths (traditional habitat), hatched = clearfelling, cross-hatched = peat moors in SE-Drenthe.*

De opleving van de Nachtzwaluw op de kapvlakten en in het Bargerveen werkte niet door in het totale aantal in Drenthe. Deze pieken werden gecompenseerd door een gelijktijdige daling op traditionele broedplaatsen. De daling van het aantal op stormvlakten halverwege de jaren tachtig werd gecompenseerd door een opleving in ZW-Drenthe op de traditionele plekken. Ook de extreme piek in het Meerstalblok ging gepaard met een gelijktijdig dal in ZW-Drenthe (Figuur 2). Dit doet vermoeden dat de Drentse populatie als eenheid opereerde en jaarlijks de beste plekken opzocht. Ook suggereert het dat de traditionele broedplaatsen in ZW-Drenthe in de loop van de jaren zeventig al suboptimaal waren. De stormen van 1972 en 1973, alsmede de maatregelen in het Bargerveen hebben de afname in Drenthe, die in de loop van de jaren tachtig plaatsvond, daarom vermoedelijk slechts uitgesteld.

De twee periodes waarin de populatie als geheel kleiner werd, gingen gepaard met een arealsinkrimp. In de jaren vijftig liep Noord-Drenthe leeg, in de jaren tachtig West-Drenthe. Voor West-Drenthe heeft dit niet te maken met habitatvernietiging, zoals destijds in Noord-Drenthe het geval was. Recentelijk zijn namelijk in Boswachterij Smilde, Dwingeloo en Appelscha (in Friesland) grote oppervlakten bos (ettelijke 100-en ha) gekapt teneinde heide en zandverstuiving te creëren. Deze maatregelen, die ideaal nachtzwaluwhabitat met zich meebrachten, hebben tot op heden niet geleid tot definitieve herkolonisering (Bijlage 1). Dit is vreemd omdat Nachtzwaluwen grote kaalkappen eerder bezetten dan kleine (Scott *et al.* 1998).

De geringe aantalstoename in Drenthe vanaf de middenjaren negentig geeft aan dat de tellers alert moeten blijven. Ook op de Sallandse Heuvelrug is de stand kortelings aangetrokken (Janssen 1995). De teloorgang in aantal en areaal sinds 1950 beperkt zich niet tot Drenthe, maar is tot ver buiten de Nederlandse grenzen opgemerkt (Hagemeijer & Blair 1997).

Dankwoord: De volgende personen waren behulpzaam bij de totstandkoming van dit artikel: Hans van Berkel, Rob Bijlsma, Gerdien Breimer, Herman Feenstra, Jan Grotenhuis, Erwin Goutbeek, Alex Hoving, Joop Kleine, Hero Moorlag, Jannes Santing, Jan van der Sleen, Wessel Spoelder, Bert Versluis, Wouter de Vlieger, Jans de Vries en Gerard Warmerdam. Speciale dank aan Arend van Dijk, die zijn uitgebreide archief ter beschikking stelde.

Summary: Numbers and distribution of the Nightjar *Caprimulgus europaeus* in the province of Drenthe in 1950-98.

In the 1950s Nightjars were widely distributed in Drenthe. During the 1950s and 1960s many small heaths were transformed into arable land. This loss of suitable habitat resulted locally in the disappearance of Nightjars, especially in the northern part of the province (Figure 1). In 1972 and 1973 two gales wreaked havoc upon conifer plantations, resulting in large clearfellings and the creation of extensive potential Nightjar habitats. Several such clearfellings remained occupied by Nightjars until the early 1980s, when they became unsuitable due to replanting with and ageing of conifers. Settlement at newly created clearfellings coincided with simultaneous declines of numbers at traditional sites on open woodland and on heaths (Figure 2). In the mid-1980s measurements were taken to restore peat moors in the southeastern part of the province. Birch forest was clearfelled before raising the water level. Just in advance of raising the water table, and probably in response of the clearfelling, the local Nightjar population boomed. However, numbers declined again after the area was flooded (Figure 2). This decline had a significant impact on Drenthe's breeding population (Figure 3), as numbers decreased further and breeding sites in the western part of the province were evacuated. Apparently, the gales in 1972 and 1973 (with the creation of many clearfellings in their wake), as well as habitat restoration, only temporarily slowed down the decline started in the 1950s. In the course of the 1990s, numbers increased slightly for no apparent reason.

Literatuur

- van den Brink H., van Dijk A., van Os B. & Venema P. 1996. Broedvogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- van Dijk A.J. 1989. De Nachtzwaluw *Caprimulgus europaeus* in het noorden van Nederland. Vogeljaar 37: 262-270.
- van Dijk A.J. & van Os B.L.J. 1982. Vogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- Hagemeijer W.J.M. & Blair M.J. 1996. The EBCC Atlas of European Breeding Birds. Poyser, London.
- Janssen R. 1995. De Nachtzwaluw *Caprimulgus europaeus* op de Sallandse Heuvelrug in 1995. Vogeljaar 43: 265-267.
- Scott G.W., Jardine D.C., Hills G. & Sweeney B. 1998. Changes in Nightjar *Caprimulgus europaeus* populations in upland forests in Yorkshire. Bird Study 45: 219-225.
- Timmerman A. 1989. De Nachtzwaluw *Caprimulgus europaeus* van 1950-1971 in Nederland. Vogeljaar 37: 251-257.

Adressen:

Willem van Manen, Groenkampen 123, 9407 RM Assen.
Roelof Speelman, Havixhorststraat 6, 9402 JG Assen.

Bijlage 1. Territoria van Nachtwauw per gebied per jaar. De Amersfoortcoördinaat geeft de ligging van het gebied aan, niet het km-hok waarin de territoria werden vastgesteld. In de meeste gevallen betreft het opgegeven aantal een minimum. Wanneer met zekerheid een onvolledige telling is uitgevoerd, zijn de aantallen gecorrigeerd. - = niet geteld. Number of Nights per region per year. In most cases numbers are minima. Incomplete counts are in *italics*. - = not censused.

Plaats	Amersfoort coördinaten	Jaar 67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98
Steenbergen	222 568	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gastierse Dunes	240 563	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Bankenbos	223 560	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Balkoornveld	239 559	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Esmeer	227 558	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Fochtelooheven	233 557	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Peelindbos	230 556	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Bosw. Gieten	245 555	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Drouwenzand	230 554	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Bosw. Bonger	245 551	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Groote Zand	234 550	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Bosw. Hooghalen	236 549	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Bosw. Smilde (NW)	228 548	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Dependence	212 548	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Grindlo	212 548	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Boschord	253 548	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Bosw. Exco	223 545	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Hoopersmilde	223 545	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Bosw. Schoonloo	243 545	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Beintheuvel	216 544	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Bosw. Smilde (rest)	219 544	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Bosw. Odoorn	251 543	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Bosw. Steenrond	248 538	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Bossen Dwingelo	226 537	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Bosw. Emmen	256 537	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Ooster/Westerzand	212 535	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Dwingeloose Heide	220 534	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Anserdennen	223 532	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Oosterbos	263 532	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Veenmuseum	265 532	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Nartenspeet	240 531	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Bosw. Gees	240 527	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Bosw. Runen	262 526	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
De Slagen	262 525	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Meersloot	266 524	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Zuidvliet	227 522	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Ansterdamse veld	265 522	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Total		0	0	0	14	15	14	18	15	11	22	4	22	13	7	11	40	23	16	42	45	27	14	13	13	10	16	18	16	18	24	30	